

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

2022 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2022 Vol. 3

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosari: Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboyev, Samixon Ashirboyev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Baxtiyor Mengliyev, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, G'aybulla Boboyorov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Tahrir hay'ati

Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Maria Sabtelni (Kanada)
Frederik Bressand (Fransiya)	Timur Kocaoğlu (AQSH)
Ingeborg Baldauf (Germaniya)	Almaz Ülvi (Ozarbayjon)
Mark Toutant (Fransiya)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Rochelle Almeida (AQSH)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Emek Üşenmez (Turkiya)
Valeriy S. Xan (O'zbekiston)	Abdulvahap Kara (Turkiya)
Eunkyung Oh (Janubiy Koreya)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Oqilxon Ibrohimov (O'zbekiston)	Dilorom Ashurova (O'zbekiston)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)	Darya Jigulskaya (Rossiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodirbek Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboev, Samixon Ashirboev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Editorial Committee

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Maria Subtelny (Canada)
Frederique Bressand (France)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Marc Toutant (France)	Tanju Seyhan (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Hisao Komatsu (Japan)
Akram Habibullaev (USA)	Emek Üşenmez (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Abdolvahap Kara (Turkey)
Eunkyung Oh (South Korea)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Oqilkhon Ibrohimov (Uzbekistan)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Daria Zhigulskaya (Russia)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

To'lqin Tog'ayev

XX asrning 20-30-yillarida O'zbekistonda til va yozuv siyosati.....6

Murodqosim Abdiyev

Soha terminlari izohli lug'atlarini tuzishga doir mulohazalar.....23

Mardon Rahmatov

Alisher Navoiyning lirik asarlarida takrirlarning
sintaktik-semantik xususiyatlari.....36

Abdumannon Hasanov

Lakuna – til va madaniyatning mushtarak muammosi.....50

Muhammadsolih Tursunov

"Alpomish" dostoni matnlarining alfavit va chastotali
lug'atlari hamda statistik tahlili.....61

Gulnoraxon Niyazova

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik
aspektda o'rganilish davrlari.....76

Adabiyotshunoslik. Tarjimashunoslik

Zaynabidin Abdirashidov

"Shimol shamoli" yoki Buxoroning uyg'onishi:
Istanbuldan bir nazar.....87

Gulbahor Ashurova

Tarixiy shaxs tasvirida tarixiy fakt va talqin muammosi.....112

CONTENT

Linguistics

Tulqin Togaev

Language and writing policy in Uzbekistan during the period
20s-30s of the 20th century.....6

Murodqasim Abdiev

Some notes on the compilation of explanatory
dictionaries of field terms.....25

Mardon Rahmatov

The syntactic-semantic features of takrirs in the lyrical works
of Alisher Navoi.....36

Abdumannon Hasanov

Lacuna as a common problem of language and culture.....50

Muhammadsolih Tursunov

Alphabetical and frequency dictionaries and statistical
analyses of "Alpomish" epic texts.....61

Gulnorakhon Niyazova

Periods of study of detective works in linguistic aspect
in world linguistics.....76

Literature. Translation studies

Zaynabidin Abdirashidov

"North wind" or the Awakening of Bukhara: a view from Istanbul.....87

Gulbahor Ashurova

Problem of historical facts and interpretation in the
portrait of a historical person.....112

ADABIYOTSHUNOSLIK. TARJIMASHUNOSLIK
LITERATURE. TRANSLATION STUDIES

“Shimol shamoli” yoki Buxoroning uygʻonishi: Istanbuldan bir nazar

Zaynabidin Abdirashidov¹

Abstrakt

XX asr boshlarida Turkistonda amaliy faoliyatda kechgan jadidchilik harakati qisqa vaqt oraligʻida katta kuchga aylandi. Turkistondagi fikriy va siyosiy harakatlar nafaqat mahalliy rus idorasi, balki xorijdan turib ham diqqat bilan kuzatildi. Bu borada, ayniqsa XX asr boshlarida Turkiyada paydo boʻlgan yangi yoʻnalishdagi davriy matbuot ajralib turadi. Ushbu matbuotda Turkiston, xususan, Buxoro amirligi ijtimoiy va siyosiy hayotida sodir boʻlayotgan voqealar bilan bogʻliq turli mazmundagi xabarlar, maktublar va tahliliy maqolalar koʻplab chop etila boshladi. Matbuotdagi bu materiallar orqali XX asr boshlaridagi turk ziyolilari turk jamiyatini Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan xabardor qilish barobarida oʻz munosabatini ham bildirib bordi. Ayniqsa, turk matbuoti rus matbuotida Buxoro davlatining kelajakdagi taqdiri bilan bogʻliq maqolalar chop etilgan maqolalarni diqqat bilan kuzatib bordi. Maqolada turk matbuotida Turkistonga oid chop qilingan maqolalar birlamchi manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: *Turkiston, Buxoro, jadidchilik, Istanbul, matbuot.*

Kirish

XIX asr oxiri XX asr boshlari Sharq musulmon mamlakatlari tarixida keskin burilish qilgan davr sifatida tarixga aylandi. Musulmonlar oʻzlarining oʻsha davrdagi haqiqiy ahvoli va mavqeini anglashgan hamda siyosiy va maʼnaviy turgʻunlikdan chiqish yoʻllarini izlay boshladilar. Xususan, musulmon jamiyatlaridagi tanazzulga yuz tutgan intellektual salohiyatni faqatgina ong va qalblarda haqiqiy inqilobni amalga oshirish orqali yana yuzaga

¹ Abdirashidov Zaynabidin Sharabidinovich – filologiya fanlari doktori, professor, Anqara Hoji Bayram Vali universiteti.

E-pochta: zaynabidin.abdirashidov@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6869-4315

Iqtibos uchun: Abdirashidov, Z. A. 2022. “Shimol shamoli” yoki Buxoroning uygʻonishi: Istanbuldan bir nazar”. *Oʻzbekiston: til va madaniyat* 3: 87–111.

chiqish mumkin edi.

O'sha davrdagi barcha musulmon ziyolilari ta'kidlaganidek, jaholat butun musulmon olamidagi siyosiy inqirozning asosiy sababi edi. Natijada 20-asr boshlarida deyarli butun Sharq G'arb hukmronligi ostiga o'tdi. Bir paytlar o'zini butun musulmonlar hukmdori deb hisoblagan eng qudratli imperiya – Usmonli davlati o'z davlatchiligini saqlab qolish uchun kurashar edi. Bir paytlar uning hukmronligi ostida bo'lgan ulkan hududlar G'arbning buyuk davlatlari yordamida mustaqillikka erishdi yoki undan ajralib, o'zini mustaqil deb e'lon qildi.

Turkiston Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan keyin uning hududi siyosiy jihatdan Rus Turkistoni va yarim mustaqil Buxoro va Xiva xonliklaridan iborat edi. Xonliklar, garchi tashqi siyosiy mustaqilligini yo'qotgan bo'lsa-da, lekin Rossiya bilan tuzilgan ittifoq shartnomalariga ko'ra, ichki siyosiy va iqtisodiy mustaqilligini saqlab qoldi. Bu hududlarda siyosiy va intellektual tendensiyalarning rivojlanishi faqat XX asr boshlariga kelibgina reallikka aylandi. U vaqtda butun musulmon Sharqi allaqachon XIX asrning ikkinchi yarmida boshlangan siyosiy va ijtimoiy islohotlarning ma'lum bir bosqichiga chiqqan edi. XX asrning boshlarida qo'shni Eron va Usmonli imperiyasida hamda Rossiya-ning o'zida sodir bo'lgan inqilobiy xarakterdagi voqealar Turkiston o'lkasi musulmonlarining ijtimoiy hayotida islohotlarning boshlanishi, ma'lum ma'noda siyosiy tafakkurning rivojlanishiga katta turtki berdi.

20-asr boshlarida mintaqada islohotchilik g'oyalarining tarqalishi, Turkistondagi siyosiy vaziyat va intellektual muhit nafaqat Rossiya imperiyasi hukumat doiralarida, balki rus va musulmon davriy nashrlari sahifalarida ham muhokama mavzusiga aylandi. Xususan, Rossiya imperiyasida nashr qilingan "Tarjimon" (1883-1918) hamda "Vaqt" (1906-1918) gazetalari bilan bir qatorda Turkiyadagi 1908 yil 2-konstitutsiyaviy inqilobidan keyin paydo bo'lgan islomchilik va turkchilik yo'nalishidagi yangi turk matbuoti ham Turkiston musulmonlarining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoriga ko'proq e'tibor bera boshladi. Bu davriy nashrlar o'zlarining siyosiy yo'nalishlaridan kelib chiqib, ko'p hollarda axborot xarakteridagi tahliliy, taqriz materiallar hamda mintaqa ziyolilari tomonidan yuborilgan turli ma'lumotlarni chop etdi.

Ushbu maqolada 20-asrning ikkinchi o'n yilligi boshlarida Turkistonda siyosiy va fikriy tendensiyalarning rivojlanishi borasida umumiy va tahliliy ma'lumotlar chop qilgan turk davriy nashrlari

materiallarining dastlabki oʻrganish amalga oshirilgan. Tadqiqot doirasida Turkiston musulmonlari oʻqish imkoniyatiga ega boʻlgan “Siroti Mustaqim”¹ va “Taarufi Muslimin”² kabi gazeta va jurnallar materiallari tahlilga tortildi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, mazkur maqolada, asosan Turkistondagi vaziyatni baholashga qaratilgan turli qarashlar, xususan, Usmonli jamiyatida hokim boʻlgan asosiy mafkura jihatlarini hisobga olgan holda, turklarning Turkistondagi siyosiy va intellektual jarayonlarga munosabatini ifoda etgan materiallar sharhlangan va dastlabki xulosalar chiqarilgan. Bundan tashqari, maqolada oʻz vatanidagi siyosiy va intellektual oqimlarga baho berishga harakat qilgan turkistonliklarning turk matbuotida eʼlon qilingan turli darajadagi materiallari ham sharhlangan. Turk matbuotining islohotchilik tendensiyalarining rivojlanishi haqidagi qarashlarini oʻrganishga qaratilgan bu dastlabki urinish 20-asr boshlarida Turkistonda sodir boʻlgan voqealarni tushunish va xolisona baholashga birmuncha oydinlik kiritadi.

Istanbul matbuoti va Turkiston

Turkiyada 1908-yilgi 2-konstitutsiyaviy inqilob islomchilik va turkchilik gʻoyalarga tayangan “Ittihad va Taraqqiy” partiyasini iqtidorga olib keldi. Ayni shu davrda Istanbulda islom islohotchiligini, Usmonli sultoni homiyligida barcha musulmonlarning birlashishini targʻib qiluvchi bir qancha davriy nashrlar birin-ketin paydo boʻla boshladi. Ushbu turk matbuoti butun dunyo musulmonlarini birlashtirishga loyiq, islom olamining yagona himoyachisi hisoblangan Usmonli davlatini targʻibot-tashviqot ishlarini keng koʻlamda olib borishga harakat qildi. Matbuot vositasida targʻib qilingan bu gʻoyaning asosiy mohiyati barcha musulmonlarga Usmonli homiyligidagi ozodlik, yaʼni islomiy erkinlik, yanada aniqroq aytadigan boʻlsak, islomiy birlik (vahdatun islamiyatun)dan iborat edi [Husnī 1910a, 350].

Bundan tashqari, ushbu matbuot musulmonlar birligining asosi turkchilikda, turkiy xalqlarning birligi musulmonlarning birligiga olib keladi degan gʻoyani ham keng tashviq qila boshladi

¹ “Siroti Mustaqim” 1908-yil avgust oyidan Istanbulda chiqarila boshlagan islomchilik yoʻnalishidagi jurnal. Uning bosh muharriri mashhur turk shoiri Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) edi. Jurnal 183-sonidan keyin nomini “Sabilur Rashod”ga oʻzgartiradi va 1925 yilga qadar shu nom bilan nashr qilinadi.

² “Taarufi Muslimin” 1910-yil 16-apreldan 1911-yil 2-fevralgacha Istanbulda nashr qilingan gazeta. Gazetaning bosh muharriri diniy olim, sayohatchi Abdurashid Ibrohimov (1857-1944) edi.

[Ibrāhīm 1910a, 17-20; Ibrāhīm 1910b, 57-58]. Ana shunday shiorlar orqali yangi turk matbuoti qisqa vaqt ichida nafaqat Turkiyada, balki xorijda ham juda ko'p obunachi va g'oya tarafdorlarini jalb qilishga muvaffaq bo'ldi.

Islomchilik va turkchilik g'oyalarini targ'ib qilishda "Siroti Mustaqim" jurnali va "Taarufi Muslimin" gazetasi alohida ajralib turadi. Ushbu nashrlarning shiori ham bir xil edi, ya'ni "Allohnig yagona arqonini mahkam ushlang va tarqab ketmang". Mashhur islom sayyohi Abdurashid Ibrohim¹ muharrirligida nashr etilgan "Taarufi Muslimin" gazetasi Qur'oni karimning "Albatta, musulmonlar birodarlardir..." degan oyati ma'nosidan kelib chiqadigan g'oyaga yo'naltirilgan va nashrning barcha materiallari musulmonlar birligini targ'ib qilishga qaratilgan edi.

"Siroti Mustaqim" jurnali mashhur shoir Mehmet Akif² tomonidan nashr qilinib, asosan, diniy mazmundagi maqolalar, jumladan islom falsafasi, ilmi, fiqhi, adabiyoti, tarixi, siyosatiga oid materiallar hamda musulmonlar ahvoliga oid turli masalalar yoritilgan maqolalar chop etilgan. Jurnal taniqli turk ziyolilari qatorida Rossiyadan Turkiyaga kelgan musulmon muhojirlari, xususan, tatar ziyolilari uchun ham o'z sahifalarini ochdi va ularning ijod qilishlari uchun yangi imkoniyatlarni yaratib berdi [Komatsu 2001, 169-170]. Yuqorida tilga olingan turk nashrlarida Turkistondagi siyosiy va fikriy tendensiyalarning rivojlanishini yoritgan maqolalarning asosiy qismi Buxoroga bag'ishlangan. Rus Turkistoni va Xiva turk matbuotini bu davrda u qadar qiziqitirmadi. Buxoroga oid tahliliy maqolalar, voqealar sharhlari, asosan Troitskli Ahmad Tojuddin, Nur Alizoda G'iyosuddin hamda Muxobiri Maxsus nomlari bilan nashr etilgan [Kanlidere 2014a, 167-176; Kanlidere 2014b,

¹Abdurashid Ibrohim (1857-1944) – mashhur diniy olim, siyosatchi, yozuvchi va sayyoh. Sibirda yerlashib qolgan Buxoro savdogarlarining avlodidan. 1912-yili Turkiya fuqaroligini qabul qilgandan keyin Sharqiy Osiyo bo'ylab sayohat qiladi. Sayohat taassurotlari "Olamii islom" nomida nashr qilingan. 1936-yildan Yaponiyada yashab Tokioda vafot etgan.

² Mehmet Akif Erso'y (1873-1936) – turk shoiri va siyosatchisi. Ersoy Turkiya Respublikasining milliy gimni muallifi sifatida "Vatan shoiri", "Milliy shoir" unvonlarini olgan. 1911-1933-yillarda yozgan she'rlarini o'z ichiga olgan "Safahot" asari bor. 1908-1912-yillarda "Siroti Mustaqim" va 1912-1936-yillarda "Sabilur Rashod" jurnallarining bosh muharriri bo'lgan.

552-565]. Troitskli Ahmad Tojuddin¹ va Nur Alizoda Gʻiyosuddin² oʻzlari tayyorlagan tahliliy materiallardan tashqari Buxorodan joʻnatilgan maktublarga izohlar ham yozdi. Muxobiri Maxsusdan tashqari bu ikki muallif Istanbulda istiqomat qilar edi.

Buxoro haqidagi ilk xabar “Siroti Mustaqim” jurnalining 1909-yil 21-oktabrdagi 57-sonida eʼlon qilindi [Sibiriylari 1909, 111-112]. 1909-yil kuzida yangi usul maktabi atrofidagi tartibsizliklar va 1910-yil yanvaridagi shia-sunniy nizolaridan soʻng turk matbuotida Buxoroga bagʻishlangan materiallar soni juda koʻpayganini kuzatish mumkin. Ushbu maqolalarda asosan Buxorodagi ijtimoiy-siyosiy hayot koʻproq tahlilga tortildi [Bukhārī 1909, 221-222; Bukhārādan maktūb 1909, 266-268; Husnī 1910b, 75; Husnī 1910v, 228-230; Bukhārādan maktūb 1910, 74]. Ammo Buxoroga boʻlgan bunday qiziqish tez orada soʻndi. 1912-yildan boshlab Turkiston mavzusi turk nashrlari kun tartibidan deyarli tushib qoldi. Voqealarning bunday kechishiga, ehtimol, Bolqon yarim orolida boshlangan harbiy harakatlar sabab boʻlgandir.

Matbuot va Buxorodagi qonli nizo

Turkistondagi siyosiy va fikriy oqimlar tahliliga oid turk matbuotida eʼlon qilingan maqola yoki maktublarning katta qismi Buxoroda 1910-yil yanvar oyida sodir boʻlgan sunniy va shia oʻrtasidagi qonli voqealar, shuningdek, 1909-yil sentabr oyida ochiq imtihondan soʻng yopilgan yangi usul maktabi masalasiga bagʻishlangan. Buxorodan kelgan xatlarning bir qismi Muxobiri Maxsus nomidan chop etilgan. Afsuski, biz bu muxbirning ismini bilmaymiz. Bu maktublarda muxbir Buxorodagi gʻalayonlar haqida batafsil maʼlumot berib, bu voqealarning baʼzi muhim ijtimoiy-siyosiy oqibatlarini bayon qiladi. Jumladan, ana shunday maktublarning birida sunniy-shia gʻalayoni bostirilgandan soʻng Rossiyadan Buxoroga ikki komissiya kelganligi maʼlum qilinadi. Har ikki komissiya ham Buxoro xonligining butun aholisini roʻyxatga olish bilan shugʻullangan. Bu komissiyalar xodimlari, muallif taʼkidlaganidek, eng chekka va kichik qishloqlarni ham nazardan

¹Ahmad Tojuddin Rahmonqul ulu (1889-1955) – tatar maʼrifatparvari, dramaturg. Istanbulda tahsil olgan, 1909-1912-yillar oraligʻida Turkiya matbuotida faol ishtirok etgan va Rossiya imperiyasidagi musulmonlar, Turkiston va Buxoro haqida koʻplab maqolalar yozgan. Dramaturg sifatida 1920-yillardan boshlab sahna asarlari yoza boshlagan. Bundan tashqari, Tojuddin bir qator kinossenariylar muallifi hamdir. Umrining oxirigi yillarida Oʻzbekistonda yashagan.

²Gʻiyosiddin Husniy haqida maʼlumot juda kam. Istanbulda Dorul Muallimin-ni tamomlagandan keyin 1912-yili Buxoroga qaytadi va shu yili sentabr oyidan “Turon” gazetasining bosh muharriri lavozimida ish boshlaydi.

qochirmagan. Bundan tashqari, komissiyalar soliq masalalari bilan ham alohida shug'ullangan hamda barcha ro'yxatga olish kitoblarini qayta ko'chirib chiqqan. Shuningdek, komissiyalar hay'ati barcha mahalliy amaldorlar va yer egalari bilan shaxsan suhbatlashib ham chiqqan. Muallifning xabaridan shuni bilish mumkinki, ikkinchi komissiya raisini asosan diniy qarorlar (fatvo) va shariatning zamonaviy oqimlarga munosabati qiziqtirgan. Qushbegi orqali komissiya raisi muftiy Ikromni uchrashuvga taklif qilgan, lekin mufti Ikrom uchrashuvni rad etgan. Shundan keyin komissiya raisi mufti Ikrom xonadoniga tashrif buyuradi va o'zini qiziqtirgan savollarga atroflicha javob olgan [Bukhārā mukhābirlarimizdan 1910, 29-30].

Nuralizoda Husniyning yozishicha, 1910-yil boshidagi qonli voqealar Buxoro hukumatidagi barcha muhim davlat idoralarini egallab turgan shia-forslarning aybi bilan sodir bo'lgan. Shuningdek, Nuralizodaning yozishicha, Buxoro aholisining ko'pchiligi turkiyzabon bo'lishiga qaramay, shia-forslar ta'sirida fors tili Buxoroning rasmiy tiliga aylangan. Nuralizodaga ko'ra, Buxoroning mustaqilligini qayb etishi va davlatchiligining tanazzulga yuz tutishida yuqori mansablarni egallagan shia-forslarning juda katta aybi bor. Buxoro armiyasidagi yuqori martabali shia qo'mondonlar Amir Muzaffarni jang maydonini tark etishiga va rus qo'shiniga taslim bo'lish qarorini qabul qilishiga ham katta ta'sir o'tkazgan. G'iyosuddin Husniy bu boradagi fikrlarini davom ettirar ekan, barcha tarixiy manbalarda rus to'pining ilk zarblarini eshitgan zahoti Buxoro qo'shini jang maydonini tark etganliklari qayd qilingan, deb yozadi. Uning fikricha, bunday tarix yolg'on gapiradi va voqealarning bunday rivojida faqat Buxoro qo'shiniga boshchilik qilgan shialar aybdor. Agar ularning ruslar bilan tilbirligi bo'lmaganida edi, Buxoroning shonli qo'shini jang maydonini tark etmagan bo'lardi [Husnī 1910a, 350-352]. Husniyning yozganlari haqiqatga yaqin deb aytish mumkin. Chunki ruslar Buxoroni o'zlariga bo'ysundirgandan keyin shialarga katta ishonch bildirgan va o'zlarning Buxorodagi ayrim ishlarini ular bilan muvofiqlikda olib borgan. 1910-yil yanvarida Buxoroda shia va sunniylar o'rtasida yuz bergan qonli voqealar va 1911-yil sentabridagi g'alayonlardan so'ng ruslar bu hududdagi "Rossiyaga sodiq bo'lgan yagona guruh– shialarning yordamiga" tayandi. Ruslar shialarning yordami bilan "ularning hayotini xavf ostiga qo'yib bo'lsa-da, Buxoro shahriga hatto kichik rutbali bo'lsin rus zobitini kiritmay barcha hodisalar" [Котюкова 2016, 101] bostirilganligi to'g'risida hisobot bergan edi.

"Siroti Mustaqim" maxsus muxbirining Buxoroda shia va

sunniylar oʻrtasida sodir boʻlgan qonli voqealar haqidagi yana bir maktubida bu mavzuda koʻplab soxta xabarlar tarqalgani uchun ham voqeaning sababi va rivojini haqqoniy maʼlumotlar asosida taqdim etishga qaror qilgani haqida xabar beradi. Muxbirning taʼkidiga koʻra, u voqealar rivojining ishonchligini bir necha usul bilan tekshirib koʻrgan va shu tarzda hodisaning kunlik kechishini batafsil tasvirlab bergan [Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan 1910a, 382-384]. Xabarning ana shu kichik tafsiloti Buxoroda jurnalistikaning qanchalik tez rivojlanganini koʻrsatadi. Qolaversa, bundan kelib chiqib Buxoroda milliy jurnalistikada ilk bor jurnalistik tekshiruv yoki surishtiruv usuli qoʻllanilganligini taʼkidlash mumkin.

Ushbu maktubda ilgari nomaʼlum boʻlgan tafsilotlar va oʻsha qonli voqealarning asl sabablari haqida anchagina batafsil xabar berilgan. Maktub muallifiga koʻra, ishning shunday oqibatlarga olib kelishiga mutasaddilarning uzoqni koʻra olmaslik va boshqaruvdagi koʻplab xatolari sabab boʻlgan. Uning fikricha, buxorolik sunniylar oʻzlarini himoyasiz his qilib kelganlar, chunki barcha asosiy davlat lavozimlarini doimo shialar egallab kelgan. Qolaversa, davlat xazinasining katta qismi Mashhaddagi takya faoliyati uchun sarflangan. Lekin, muallifning fikricha, bu voqealarning yuzaga kelishining asosiy sabablaridan biri shia amaldorlarining xorijiy banklardagi hisob raqamlariga katta miqdorda pul oʻtkazib yuborishidir. Voqealar boshlanishidan oldin Qushbegi ingliz bankiga oʻz nomiga 50 ming lira oʻtkazgan [Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan 1910a, 384].

Bundan tashqari, muallif tartibsizliklar sabablariga oid dastlabki tergovlarga tayangan holda diniy asosdagi ushbu xunrezlikka siyosiy tus berilganini alohida taʼkidlaydi. Aftidan, maktub muallifi Buxoroga 1300 rus askari va 12 toʻpning kiritilishi va shahar boʻylab joylashtirilganligini asos qilib shunday xulosaga kelgan. Rus askarining Buxoroga kiritilganligining bu tasdiqi yuqorida rus manbasidan keltirilgan fikrlarni, yaʼni birorta rus askari kiritilmadi, shialar hayoti xavf ostiga qoʻyilgan boʻlsa-da, gʻalayon bostirildi, degan gaplarni inkor etadi. Muallif bu fikrini tasdiqlash maqsadida Qushbegi gʻalayon boshlanishini oldindan bilgani holda Buxoroning butun shia aholisini oʻqotar qurollar bilan taʼminlaganligi haqidagi xabarni ham ilova qiladi [Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan 1910a, 384].

Yuqorida keltirilgan maqolada muallif Buxorodagi qonli qoʻzgʻolonga siyosiy tus berilganini alohida taʼkidlaydi. Aslida voqeaning bu tarzda rivojlanishida chor Rossiyasi maʼmurlarining

katta ta'siri bo'lganligini aytib o'tish joiz. Yuqorida yozilganidek, ruslarning shialar bilan tilbirligi, Buxoro ichki siyosatini shialar orqali boshqarishga harakat qilishi faqat bir maqsadga yo'naltirilgan edi. Bu ham bo'lsa, Buxoroni davlat sifatida yo'q qilish va viloyat maqomiga olib kelish edi. Shu sabab ham ruslar eng avvalo Buxoro qo'shinini tugatish masalasini 1890-yillardan boshlab kun tartibiga qo'ygan edi [Becker 1968, 153].

Nur Alizoda Husniy mazhablar o'rtasidagi bu jiddiy to'qnashuvni boshqa tarafdin tahlil qilishga uringan. Unga ko'ra, islom sunniylik bilan ham, shialik bilan ham ajratilmaydi. Yagona Allohga ishonch barcha musulmonlarni birlashtirdi va bu birlikni buzishga qaratilgan har qanday urinish, xuddi Buxoroda bo'lgani kabi, musulmon ruhoniylari va ilohiyot olimlarining harakatsizligi natijasidan kelib chiqqandir. Husniy vijdon erkinligini boshqarish qurol kuchi bilan emas, balki ilmiy-ijtimoiy vositalar bilan amalga oshirilishi kerak, deb hisoblaydi [Husni 1910v, 229].

Buxoro hukmdori, uning fikricha, jamiyatda kuchlar muvozanatini tiklashi yoki shialarni yuqori lavozimlarga tayinlash an'anasidan butunlay voz kechishi kerak. Bu, Husniyning fikricha, musulmonlar o'rtasidagi adovatni yo'q qilishga xizmat qiladi. Jamiyat rivoji va taraqqiyoti bilan davlatchilik va vatanparvarlikni himoya qilish o'rtasidagi bog'liqlik hech qachon inkor qilinmasligi, aksincha umumiy muvozanatni ta'minlash uchun unga doimo rioya qilish kerak [Husni 1910v, 228].

Husniyning fikricha, Buxoro hukumati zudlik bilan hal qilishi lozim bo'lgan ikkinchi muhim masala bu, aholi o'rtasidagi murosasizlikni, betoqatlikni yo'q qilish, bag'rikenglik tamoyilini tiklashdir. Buxoro jamiyatida yuzaga kelgan murosasizlik, yagona jamiyatning faqatgina e'tiqod sabab turli qismlarga bo'linib ketishi aslida hukumatning bu borada olib borgan noto'g'ri siyosatining bevosita natijasidir. Davlat amaldorlari o'z cho'ntaklarini o'ylab yoki ta'sir doirasini kuchaytirish maqsadida aholi o'rtasida diniy adovat qo'zg'atdi va buning uchun yuzlab vatandoshlarimiz hayotini qurbon qildi. Bu odamlar davlat va millat kelajagi haqida o'ylash yoki qayg'urishga moyil emaslar. Bundan tashqari, Nur Alizoda Husniy ikkinchi tarafdin sodir bo'lgan voqealar uchun mas'uliyatni Buxoro madrasasi zimmasiga yuklaydi. Uning so'zlariga ko'ra, madrasa va ulamo bir necha asrlar davomida Buxoroda istiqomat qilib kelayotgan turli din yoki mazhab vakillarini birlashtirish uchun ma'naviy jihatdan hech qanday ish amalga oshirmagan. Husniy o'z mulohazalarining so'ngida ana shunday xatolar tufayli qanchadan-

qancha buyuk davlatlar yer yuzidan yoʻq boʻlib ketganini yozadi. Agar Buxoro oʻziga kelmasa, taraqqiyot yoʻliga tushmasa, tez orada oʻtmishda yoʻq boʻlib ketgan davlatlarning taqdiri uning boshiga tushishi aniq. Husniyning taʼkidiga koʻra, Gʻarb mustamlaka qilingan xalqlarga oʻz odob-axloqi, maʼnaviyatini singdirish maqsadida yuzlarcha missionerlarni tayyorlash uchun katta mablagʻ va kuch sarflamoqda va nasroniy dinini yoyish niqobi ostida butunlay boshqa ishlarni amalga oshirmoqda. Hatto Usmonli davlati ham musulmon jamiyatining boʻlinishiga yoʻl qoʻymaslik va bu kabi ishlarning oldini olish uchun hech qanday amaliy chora koʻrmayotir [Husni 1910v, 230].

Koʻrinib turganidek, davr voqealarini oʻz koʻzi bilan kuzatgan va guvohi boʻlgan shaxslarning ham Buxoroda sodir boʻlgan qonli voqealarga munosabati turlicha. Ular jarayonni kuzatar ekan, voqeaning kelib chiqish sabablarini qidirishga harakat qiladilar. Shu sabab ham, matbuotda chop etilgan bunday materiallarda fikrlar yakdilligi kuzatilmaydi. Aslini olib qaraganda, oʻsha davr ziyolilarining voqeaga nisbatan bildirgan fikrlari XX asr boshlarida Buxoroda kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni turli rakurslardan kuzatish imkonini beradi, yangicha qarashlarni oʻrtaga chiqishiga zamin yaratadi.

Turk matbuotida Turkiston ijtimoiy va siyosiy hayoti bilan bogʻliq tahliliy materiallar berib boruvchi mualliflar orasida troitsklik Ahmad Tojuddin alohida oʻrin tutadi. Uning Turkistonning yarim mustaqil hukmdorlari va ulamosiga nisbatan tanqidiy munosabati oʻta achchiq va oʻtkirliги sabab boshqalardan ajralib turadi. U Buxoro amirini buyuk Temurning “adolat taxti”ni butunlay vayron qilgan dunyodagi eng baxtsiz hukmdor deb ataydi. Uning fikricha, mamlakatni shunday ahvolga olib kelgan Abdulahaddir va Buxoro oʻzining soʻngi kunlarini yashamoqda. Ahmad Tojuddin bu muvaffaqiyatsiz siyosatning asosiy sababini amirning mamlakatni boshqarishga qodir emasligi va hokimiyatning siyosiy ishlardan zarracha ham xabari boʻlmagan bir guruh johillar qoʻliga toʻliq oʻtganligida deb hisoblaydi. Bu yerda Tojuddin amir Abdulahadning doimiy tarzda Karmanada istiqomat qilishi, Buxorodagi arkda esa qushbegining hokimiyati oʻrnatilganiga shama qilmoqda. Unga koʻra, mamlakatda davlat ahvolini tushunadigan qobiliyatli odam yoʻq. Ahmad Tojuddin “Siroti Mustaqim” jurnalining Buxorodagi muxbiri tomonidan yuborilgan, yuqorida tahlil qilingan maktubidagi fikrlarga munosabat bildirar ekan, Buxoro, garchi tobe davlat sifatida tashqi mustaqilligini yoʻqotgan boʻlsa-da, ichki siyosiy va iqtisodiy

mustaqilligini saqlab qolgan davlat bo'la turib rus amaldorlarining mamlakat bo'ylab to'siqsiz harakatlanishi hamda aholi tarkibi, g'aznaga kelib tushayotgan kirimlar, soliqlar to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni yig'ishi, hududlarning batafsil xaritalarini tuzib ularning fotosuratlarini olishini qanday tushunish va baholash mumkin, degan savolni o'rtaga tashlaydi. U rus hukumatining mamlakat ichida o'zini bu kabi tutishini Buxoro xonligining ichki ishlariga aralashish va Rossiya imperiyasining bosqinchilik harakati deb hisoblaydi va baholaydi. Shu bilan bir qatorda, Usmonli hukumatini bunga e'tibor qaratmayotgani uchun qoralaydi va hech bo'lmaganda Rossiyaga bu kabi harakati uchun norozilik notasi yubormaganligi uchun tanqid qiladi. Ahmad Tojuddin Rossiya rasmiylarining shariatning zamonaviy ijtimoiy-siyosiy tendensiyalarga munosabatini o'rganishdan manfaatdorligi va bu masalalar bo'yicha shariat qarorlari (fatvolari) qabul qilinishini o'tkir siyosiy masala deb hisoblaydi. Chunki mahalliy ulamo tarafidan ushbu yo'nalishga oid chiqariladigan har qanday shar'iy qaror chor hukumatining xonliklarga nisbatan kelgusida qo'llaydigan siyosatini va qabul qiladigan siyosiy qarorlarni qonuniylashtirishga poydevor bo'lishi mumkin. Tojuddinning ta'kidlashicha, Rossiya rasmiylarini qiziqtirgan masalalar bo'yicha olingan har qanday fatvo bugun chiqarilib, ertaga bekor qilinadigan qarorlar emas. Shunday ekan, Buxoro muftiylari o'z harakatlarida nihoyatda ehtiyot bo'lishlari kerak. Ertaga bu qarorlar bekor bo'lmaydigan qonunga aylanishi mumkin [Träiskli 1910a, 43-46].

Yuqorida keltirilgan maqola tahlilida Tojuddin Buxorodagi ijtimoiy va siyosiy holatga Istanbuldan turib nazar tashlaydi. U Buxoroning siyosiy jihatdan istiqbolini tahlil qilar ekan, Buxoro amiri bilan bir qatorda turk sultonini ham tanqid qiladi. Bu jihatdan Tojuddin voqelikka obyektiv qarashga intiladi va shu nuqtayi nazardan kelib chiqib fikrlaydi.

Buxorodagi siyosiy tanglik

Ahmad Tojuddin mintaqadagi siyosiy vaziyatni tahlil qilar ekan, Rossiya-Afg'on munosabatlari va bu munosabatlarning mintaqaga, xususan, Buxoro xonligi uchun qanday oqibatlar keltirib chiqarishi masalasiga e'tibor qaratadi. Ahmad Tojuddinning fikricha, Afg'oniston hukumatining Turkiston general-gubernatoriga chegarani demarkasiya va delimitasiya qilish masalasi qaysi tomon, ya'ni Buxoro hukumati bilanmi yoki rus hukumati bilan muhokama qilinishi kerakligini aniqlashtirish borasidagi yuborgan

maktubi, mintaqada Rossiya siyosatining ancha zaiflashgani hamda mavqeini sezilarli darajada yoʻqotganini koʻrsatadi. Xususan, Tojuddinning taʼkidlashicha, Rossiyaning rus-yapon urushidagi magʻlubiyati bunga asosiy sabab va qoʻshni davlatlar yuzaga kelgan bunday qulay imkoniyatdan unumli foydalanib qolmoqchi [Träisklī 1910b, 128-129]. Tojuddinning yozishicha, rus hokimiyati Buxoroga iqtisodiy boylik manbai sifatida qaragan boʻlsa, keyingi paytlarda ular Buxoroning ichki ishlariga tez-tez aralashib, uni Rossiya tarkibidagi viloyatlardan biri deb hisoblay boshlaganlar. Rossiya mintaqadagi siyosatini oʻzgartirishga harakat qilmoqda, chunki u oʻz mavqeini yoʻqotayotganini seza boshladi. Tojuddin Rossiyaning Turkistondagi siyosiy taktikasini oʻzgartirishining ikki asosiy sababini keltiradi. Birinchidan, mahalliy aholining asta-sekin uygʻonishi va islohotchilik harakatining kuchayishi. Ikkinchidan, Afgʻoniston. Tojuddinning fikricha, Afgʻoniston Rossiyaning rus-yapon urushidagi magʻlubiyatidan foydalanib, Rossiyaga urush eʼlon qilishi mumkin. Aynan shu tahdid Rossiyani Buxoroning ichki ishlarini oʻz nazoratiga olishga undadi. Afgʻoniston, Tojuddinning fikriga koʻra, Rossiyaning bu siyosiy qadamlarini juda yaxshi tushunadi va chegarani demarkasiya va delimitasiya qilish masalasida bevosita Buxoro hukumatiga murojaat qildi. Buxoro, yozadi Tojuddin, bu safar Rossiya va Afgʻoniston oʻrtasida savdo vositasiga aylandi. Agar mintaqada urush boshlansa, bu tahdid Buxoro davlatchiligiga barham berishi mumkin [Träisklī 1910b, 132].

Nur Alizoda Gʻiyosuddin Husniy Rossiya matbuotidagi Buxoro xonligining davlat sifatida tugatilishi haqidagi bahs-munozaralarni tahlil qilar ekan, nasroniy dunyosining islomga qarshi davom etayotgan harakatlari har bir musulmon qalbida qasos tuygʻularini uygʻotadi, degan fikrni bildiradi [Husnī 1910g, 412]. Jurnalda berilgan bu fikrlarni, har qanday yoʻl bilan boʻlsa-da, musulmon olamini junbushga keltirish orqali Gʻarb hukmronligiga qarshi toʻlaqonli kurash boshlashni targʻib qilishga uringan turk matbuotining umumiy yoʻnalishi sifatida talqin qilish mumkin. Bu kurashning asosiy mohiyati Gʻarb ilm-fanining ilgʻor yutuqlarini egallash orqali taraqqiyotga erishish va bu yoʻl bilan Gʻarbning mustamlakasidan qutilish edi.

XX asrning 10-yillari boshlarida rus matbuoti ayrim yirik siyosatchilarning yarim mustaqil Oʻrta Osiyo xonliklarini yoʻq qilish gʻoyasini qattiq qoʻllab-quvvatladi. Bu yoʻnalishda Rossiya hukumatining rasmiy matbuot organi “Novoe Vremya” yetakchilik qildi. Gazeta mavzu doirasida Rossiya va Afgʻoniston oʻrtasidagi

savdo aloqalariga bag'ishlangan tahliliy materiallarni qayta-qayta chop qildi. Nur Alizoda G'iyosuddin Husniyning yozishicha, gazeta Rossiya-Afg'oniston savdo aloqalarini batafsil tahlil qilganidan so'ng, Buxoro o'z urf-odatlarini va chegaradagi ayrim amaldorlarning harakatlari bu munosabatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda, degan xulosani ilgari sura boshladi. Ruslar Buxoro bojxonasi tomonidan Rossiyadan yuborilgan yuklar uchun bojxona to'lovlarining undirilishini nohaqlik va Buxoro davlatining bu harakati Rossiya va Buxoro amirligi o'rtasidagi kelishuvning 6-7-bandini to'g'ridan-to'g'ri buzilishi ekanligiga ishora qila boshladilar. G'iyosuddin Husniy rus gazetasida berilgan fikrni tahlil qilar ekan, o'quvchiga quyidagi savol bilan murojaat qiladi: buxoroliklar rus mollarini Afg'oniston chegaralariga tekin yetkazib berishni o'z zimmalariga olganmi? Dunyoning qayerida bunday adolatsizlik bor? Qo'yilgan savolga o'zi javob berar ekan, Husniy shunday yozadi: bunday adolatsizlik faqat Rossiya rasmiylarining musulmonlarga nisbatan amalga oshirayotgan "o'ta g'amxo'rlik" siyosatida bo'lishi mumkin [Husni 1910g, 413]. Husniy maqola tahlilini davom ettirar ekan, ruslar shu yo'l bilan Eronda ko'rgan zararini qoplashni istamoqda, degan xulosaga keladi. Eronliklar rus mollarini boykot qila boshlaganligi sababli, rus savdosi deyarli to'xtab qolgan va katta yo'qotishlarga duch kelgan edi. Husniyga ko'ra, agar ruslar gazetalarda aytilayotgan va keng targ'ib qilinayotgan bu "jinoyat"ni sodir etsa, Afg'onistondagi savdolarini butunlay yo'qotishi mumkin. Chunki afg'onlar ruslardan ko'ra buxoroliklarga ko'proq ishonadi. Muhokama so'ngida Husniy agar ruslar o'z mollarini Afg'onistonga yetkazib bermoqchi bo'lsa, Buxoroga qarshi bunday ig'vogarlik harakatlarini to'xtatishni maslahat beradi [Husni 1910g, 413].

Husniy Turkistondagi siyosiy va ijtimoiy vaziyatni tahlil qilish uchun rus matbuotiga tez-tez murojaat qiladi. Bu safar u Toshkentda chiqadigan "Srednyaya Aziya" gazetasida buxoroliklarning haquhuqlari umuman yo'qligi, oddiy xalqqa tinim bilmay zulm qilayotgan amaldorlarning barcha narsaga qodirligi haqida yozilgan maqolani tahlilga tortadi. Rus gazetasi chop qilgan bu maqolaning oxirida Buxoro xonligini tugatish, Rossiyaga butunlay qo'shib olish va mamlakatda ijtimoiy-siyosiy islohotlar o'tkazish taklif qilingan edi. Husniy bu mavzuda fikr yuritir ekan, agar gazetada yozilganlarning hammasi to'g'ri bo'lsa, barcha mas'uliyat shariat qonun-qoidalariga asoslangan Buxoro ulamosining zimmasiga tushadi, deb yozadi. Ular Buxoro davlatchiligini saqlab qolish uchun zudlik bilan behuda siyosiy o'yinlarni to'xtatib, mamlakat taraqqiyotiga

eʼtibor qaratishlari kerak. Husniy soʻzining oxirida, Rossiya siyosatiga xizmat qilayotgan barcha matbuot bilsinki, agar Buxoro davlati tugatilsa, bu butun musulmon olamining Rossiyaga qarshi kurashining boshlanishi boʻladi, deb yozadi [Husnī 1910g, 413].

Koʻrinib turganidek, turk matbuotida Buxoroning istiqboli masalasi, Rossiya bilan munosabatlarida qoʻshni Afgʻonistonning oʻrni va roli, XX asr boshlarida Rossiyada vujudga kelgan ham siyosiy, ham iqtisodiy boʻhrondan istifoda qilish kabi masalalar yetarlicha tahlil qilingan. Bu kabi davrga oid tahliliy materiallar nafaqat Buxoro, balki butun Turkiston oʻlkasi bilan bogʻliq amalga oshirilayotgan tarixiy tadqiqotlar uchun yangicha qarashlarni shakllantirishdagi ahamiyati katta.

Davlat yoki viloyat

Rossiya matbuotida tez-tez muhokama qilina boshlagan yarim mustaqil Buxoro va Xivaning tugatilishi mavzusi turk matbuotning ham eʼtiboridan chetda qolmadi. Turk matbuotida bu mavzudagi maqolalarning ikki turini uchratish mumkin: muxbirlarning rus gazetalarida chop etilgan maqolalarga munosabati hamda boshqa musulmon gazetalaridagi materialning qayta nashri. “Siroti Mustaqim” jurnali Orenburgda nashr qilingan “Vaqt” gazetasida Toshkentda chiqadigan “Russkaya pochta”da Buxoroni davlat sifatida tugatilib, viloyatga aylantirish mavzusida chop etilgan navbatdagi maqolaga munosabatni koʻchirib bosgan. Xususan, rus gazetasi mavzu boʻyicha quyidagilarni yozgan edi: “Rossiya Buxoro bilan 40 yildan beri tigʻiz munosabatda. Bu yillar davomida Buxoro faqatgina bizni oʻjiz deb hisobladi va ruslarga boʻlgan munosabati ham shunga muvofiq boʻldi. Biz bu holatni zudlik bilan bartaraf qilishimiz, Buxoro davlatini yoʻq qilish orqali haqiqiy rus kuchini koʻrsatib qoʻyishimiz kerak. Ilgari Angliya va Afgʻoniston tufayli bu masalani ochiq muhokama qila olmas yoki umuman koʻtara olmas edik. Biroq, oʻtgan yillar davomida koʻp narsa oʻzgardi. Hozirda bizning Angliya bilan munosabatlarimiz aʼlo darajada, agar Buxoro tugatilib Rossiya tarkibiga qoʻshib yuborilsa ham, u hech qanday chora koʻrmaydi” [Bukhārā istiqlālina suʻ-i qaʼsd, 1910, 68-69].

“Siroti Mustaqim” jurnali Turkiston xonliklarining suvereniteti masalasini muhokama qilar ekan, Angliya vaqtida Buxoro va Xivaning Rossiya tomonidan toʻliq bosib olinishga toʻsqinlik qildi, deb yozadi. Jurnalning talqiniga koʻra, ruslar xalqaro hamjamiyat oldida oʻzini “aybdor” his etmaslik maqsadida ikki xonlikni butunlay

egallab olish yoki tugatishga botina olmagan. Boshqa tarafdin, Rossiya Buxoro va Xivadan olib kiriladigan savdo mollari uchun bojxona to'lovlari undirish va o'zaro aloqalar orqali iqtisodiy jihatdan foyda olish va foydalanishni maqsad qilgani sabab bu xonliklarni butunlay tugatmoqchi emas edi. Jurnaldagi tahliliy maqola muallifiga ko'ra, ruslar tarafidan qo'yilgan shartlarni ma'qul ko'rgan Turkiston xonliklari "oq podshohning himoyasi"ni qabul qildi va abadiy ittifoq to'g'risidagi shartnomalarni imzoladi. Imzolangan shartnomaga ko'ra, Buxoro va Xiva hukmdorlari boshqa davlatlar bilan mustaqil tarzda biror harakat yoki aloqa qila olmaydi. Qolaversa, ikki xonlik, garchi ichki mustaqilligini saqlab qolgan bo'lsa-da, Turkiston general-gubernatori va rus agentlari bilan kelishmasdan biror-bir siyosiy qaror qabul qila olmaydi [Zābid Afandi 1910, 78-79].

Turk matbuoti bu tarzda tahliliy maqolalar orqali o'z o'quvchilarini Turkiston va uning yarim mustaqil xonliklari bilan tanishtirib bordi hamda mintaqaning umumiy ijtimoiy-siyosiy manzarasini ko'rsatishga harakat qildi. Tabiiyki, Turkiston xonliklari bilan bog'liq bu tahlillar turk matbuotining, yuqorida yozilganidek, yo'nalishidan kelib chiqqan holda amalga oshirilganligini nazardan qochirmaslik kerak. Bunday tahliliy materiallar, albatta turk jamiyatida XX asr boshlarida kechgan fikriy jarayonlarni o'rganish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tojuddinning fikricha, mahalliy yarim mustaqil davlatlar XX asr boshlarida yuzaga kelgan qulay fursatdan foydalanib, mintaqadagi iqtisodiy va siyosiy mavqelarini mustahkamlash o'rniga, shaxsiy manfaatlarini qondirish uchun bir-biri ustidan chaqimchilik qilish va qoralash orqali o'zlarini muqarrar o'limga mahkum etmoqdalar. Muallif ta'kidlashicha, mintaqada kundan kunga bir-biri ustidan yozish kuchaymoqda va bu tarzda rus hukumatiga ishlovchi mahalliy josuslar tarmog'i jadallik bilan kengaymoqda. Tojuddinning so'zlariga ko'ra, Ostroumovlarning 5-6 rubl mukofot pulini olish yoki gubernatorning olqishiga sazovor bo'lishga intilish millat uchun ham, davlatchilik uchun ham halokatli bo'lgan chaqimchilik virusning yoppasiga tarqalishiga sabab bo'lgan [Trāisklī 1910b, 130]. Bundan tashqari, Buxorodan kelgan yana bir boshqa xabardan ma'lum bo'lishicha, mahalliy aholi tarkibidan bo'lgan maxfiy josuslar taraqqiyparvarlar haqida ma'lumot to'plamoqda va ularni ikki joyga, ya'ni amir idorasiga va Kogon (Yangi Buxoro)dagi rus agentiga taqdim etmoqda. Xabarda yozilishicha, bu josuslar taraqqiyparvarlarning Turkiya bilan aloqalari, shuningdek, u yerga yuborilgan xabarlar va u yerdan

olingan turli kitoblar, gazeta va jurnallar haqida yetarlicha ma'lumot taqdim qilmoqda [Bukhārāda khufya usūli 1910, 69-70].

Ayni paytda, shia-sunniy tartibsizliklari ortidan Rossiya hukumati xorijiy adabiyot va davriy nashrlarni olib kinishi va tarqatilishi ustidan nazoratni kuchaytirdi. Buxorodan “Taarufi Muslimin” gazetasiga yuborilgan xabarda yozilishicha, rus amaldori Kogondagi mahalliy matolar bilan savdo qiluvchi doʻkondorning oldiga kelgan. Amaldor doʻkondorning Istanbuldan xat hamda turli gazetalar olgani haqida ma'lumotga ega ekanligini, ularni topshirishi kerakligini aytib unga tahdid qilgan. Qilingan doʻq-poʻpisalarga qarshi bu savdogar biror bir joʻyali javob bera olmay, hech qanday xat olmagan, obuna boʻlgan jurnallarni oʻzi oʻqimay, boshqalarga berishini aytgan. Bundan tashqari, xabardan maʼlum boʻlishicha, bu amaldor doʻkondorni juda qattiq haqorat qilgan va bu ishni oxiriga yetkazishga vaʼda bergan. Gazeta tahririyati ushbu xabarga yozgan izohida: “Buxoro hukmdori va buxoroliklar ruslarning mamlakat ichida bunday siyosat yuritishiga qarshi turishlari va yoʻl qoʻymasliklari kerak. Har bir buxorolik oʻz uyi ostonasidan istalgan rusni kiritmaslik uchun jurʼatli boʻlishi lozim. Aks holda, vaziyat butunlay ruslar qoʻliga oʻtadi” [Bukhārādan aldighimiz bir waraqa 1910, 151-154]. Koʻrinib turganidek, gazeta buxoroliklarni chor hokimiyati bosimiga qarshi turishga, Buxoro davlatchiligini saqlab qolish uchun zoʻravonlikka qarshi koʻtarilishga chaqiradi.

Siyosiy hamkorlik masalasi

Ahmad Tojuddinining maqolalari Turkistondagi, xususan, Buxoro xonligidagi siyosiy-intellektual oqimlarni tashqaridan umumiy tahlil qilish nuqtayi nazaridan katta qiziqish uygʻotadi. Bundan tashqari, ushbu maqolalarda Sharq va Gʻarb siyosiy va madaniy fikrlarining maʼlum bir simbiozi mavjud. Ahmad Tojuddin siyosiy vaziyat va intellektual tarbiya darajasini tahlil qilar ekan, baʼzan turkistonliklarning ijtimoiy nuqtayi nazardan yuksak martabada boʻlgan kattalarga hurmatni singdirishga qaratilgan mahalliy madaniy va maʼnaviy tarbiyasini inobatga olmaydi. Oʻz vaqtida Nikolay Ostroumov bu tarbiyaviy tendensiyaga alohida urgʻu berib, shunday yozgan edi: “Musulmon maktabining birdan bir bir yaxshi jihati shundan iboratki, u oʻz oʻquvchilariga hayo va hurmatning qorishmasi boʻlgan tashqi odobni juda yaxshi singdiradi” [Острoumov 1908, 250].

“Taarufi Muslimin” gazetasidagi tahliliy materiallarning aksariyati mintaqadagi siyosiy jarayonlarga bagʻishlangan. Jum-

ladan, gazeta chor hokimiyatining Buxoroning ichki ishlariga aralashuviga o'z munosabatini bildirishga harakat qiladi. Shu bilan birga, bu materiallar aksariyatining muallifi bo'lgan Ahmad Tojuddin bu borada ruslarni emas, balki buxoroliklarning o'zlarini ayblaydi. Ahmad Tojuddin o'z tahlillarida buxorolik musulmonlarning Rossiya musulmonlaridan farqli jihatlariga ko'proq urg'u berganini kuzatish mumkin [Träiskli 1910v, 241]. Tojuddin Buxoroni, tashqi siyosiy mustaqilligini qo'ldan boy bergan bo'lsa-da, alohida davlat sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, bugunda tahsil olayotgan talabalar nafaqat Buxoro, balki butun dunyo musulmonlari najot topishiga umid beruvchi yagona omildir. U buxorolik talabalar haqida so'z yuritar ekan, agar ular endi Buxoro va boshqa mamlakatlar o'rta-sidagi taraqqiyot farqini, o'z vatanlari o'lim yoqasida ekanini anglab olsalar, tez orada "ulamo" nomini olgan johillar guruhining biror bir ma'nosi qolmaydi, biz uchun o'z ahamiyatini yo'qotadi, deb yozadi. U Volgabo'yi va buxorolik musulmonlarni qiyoslaydi, ular orasidagi ijtimoiy-siyosiy yo'nalishdagi farqlarni ochiqroq ko'rsatishga harakat qiladi. Rossiya musulmonlari rasmiy hokimiyatning har qanday noqonuniy xatti-harakatiga tepki ko'rsatayotgan yoki norozilik bildirayotgan vaqtda, davlat sifatida ichki siyosiy va iqtisodiy mustaqillikka ega bo'lgan buxorolik musulmonlar istalgan rus amaldorining bir so'ziga ham munosib javob bera olmaydi. Kogonda o'tirgan rus amaldori Buxoroga kelib, xayoliga kelgan hamma ishni qila oladi va buxoroliklar bunga og'iz ochgancha qarab turishdan boshqa ishga yaramaydi. Ahmad Tojuddin bu qadar ojizlik, bu qadar jaholatni hatto mustaqillik tuyg'usini ozroq bo'lsa ham singdirishga qodir bo'lmagan qoloq ta'limda deb hisoblaydi. Uning fikricha, madrasaning 20 yillik dasturini tamomlagan keyin ham oddiy tramvay chiptachisining haqoratli harakatlariga bir turli javob bera olmaydigan inson qanday qilib o'z vatanini, dinini, e'tiqodini rus tajovuzidan himoya qilishi mumkin. Tojuddin zamona ziyolisiga tavsif berar ekan, davlatchilikni harakatlantiruvchi va asosini tashkil etuvchi barcha kuchlar yaroqsiz holga kelib qolgan taqdirda ham millatning umidi bo'lgan talaba kelajakdagi o'zining missiyasini aniq bilishi va bo'layotgan jarayonlarga sergak boqishi kerak, deydi. Haqiqiy ziyoli, Tojuddin fikricha, hech narsaga qaramay, doimo e'tiqodi va vatanini himoya qila olishga qodir bo'lmog'i kerak. Ammo, Tojuddin ta'kidlashicha, ilm o'rniga jaholat va ojizlikni tarqatayotgan Buxoro madrasalarining bugungi ahvoli bilan bunday maqsadlarga erishib bo'lmaydi. Tojuddin buxoroliklarni qo'lga qurol olib kurashga kirishga chaqirmaydi. Unga ko'ra, hozirgi sharoit muqarrar

oʻlimga olib keladigan qurolli qoʻzgʻolonning vaqti emas. Bu davrda musulmonlar oʻz vatani va millatining kelajakdagi farovonligi uchun barcha bu xoʻrliklarga biroz chidashlari va sabr qilishlari lozim. Kelajakdagi farovonlikka erishish uchun Buxoro zudlik bilan talabalarni musulmon dunyosi markazi boʻlgan Istanbulga oʻqishga yuborishni boshlashi kerak. Buxoro har yili 20-25 nafar talaba yuborsa, oʻn yildan soʻng haqiqiy vatanparvarlar, Temurning haqiqiy avlodlari yetishib chiqadi. Va shundagina, katta ehtimol bilan, 20-30 yildan keyin Buxoro Rossiya imperiyasiga qarshi tura oladi [Träiskli 1910v, 242-245].

Ahmad Tojuddin yana bir tahliliy maqolasida “Novoe vremya” gazetasining Turkiston konlarini inglizlarga sotish tashabbusini qattiq qoralaydi va turkistonliklarning bunday siyosiy va iqtisodiy tahdidlarga qarshi turishini talab qiladi. Uning yozishicha, muxtoriyat yoki mustaqillik faqatgina soʻz bilan qoʻlga kiritilmaydi. Buning uchun, bir tomondan vaqt kerak boʻlsa, ikkinchi tomondan esa qobiliyat ham kerak. Uning fikricha, agar turkistonliklar bugundan harakat qila boshlasalar, bu qobiliyatga ega boʻlishlari uchun yana 50 yil kerak boʻladi [Träiskli 1910g, 275-278].

Matbuot va Buxorodagi taʼlim

Turkiston taʼlim muassasalarining, Turkiya matbuotiga koʻra, zamon talablariga javob beradigan ziyolilarni tayyorlashda, shuningdek, musulmonlar aql-zakovati va umuman, intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi oʻrni deyarli yoʻq hisobi. Turk matbuotida Turkiston mavzusida tahliliy materiallar yozgan yana bir muallif, asli tatar boʻlgan Olimjon al-Idrisiyning¹ taʼkidlashicha, boshlangʻichdan oliy taʼlimgacha boʻlgan zanjirli bosqichdan iborat bu taʼlim maskanlari asosan chalasavod, eng muhimi, maʼnaviy jihatdan buzilgan yosh avlodni tayyorlamoqda edi. Unga koʻra, bunday ayanchli va tahlikali vaziyatni oʻnglashda turk ulamosi va ziyolilari yordam berishi mumkin. Buning uchun ular uzluksiz yozishmalar orqali yangicha taʼlim-tarbiya usullarini tushuntirishi va hozirgi madrasa va maktabni isloh qilish yoʻllarini koʻrsatib borishlari kerak [Sibiriyali 1909, 111-112].

Ahmad Tojuddin Turkistondagi jadidlar va qadimchilar

¹Sibiriyali Olimjon Idrisiy (1887-1959) – tatar taraqqiyparvar ulamolaridan. Buxorodagi Mir-i Arab madrasasida, Istanbul universitetining Ilohiyot fakultetida tahsil olgan. 1913-yili Orenburgdagi Husayniya madrasasida oʻqituvchilikka boshlaydi. 1914-1921-yillarda Yevropada yashaydi. 1921-yili Buxorodan Germaniyaga 50 talabaga bosh qilib yuboriladi. 1924-yilgacha Buxoro jumhuriyatining Germaniyadagi vakili sifatida faoliyat olib boradi.

o'rtasidagi kurash haqida gapirar ekan, rus missionerlarining boshlig'i (u Nikolay Ilminskiyni nazarda tutgan bo'lsa kerak) "bizning asl maqsadlarimizni amalga oshirishda eng qo'l keladigani bu ulamodir. Birinchi navbatda ularni o'z qo'limizga olishimiz, yoshlardan esa ehtiyot bo'lishimiz kerak", deganida juda haq ekanligini yozadi. Uning fikricha, bu missionerning yoshlar haqida fikri juda to'g'ri edi. Chunki ular kelajagimiz umidi va tayanchidir. Ahmad Tojuddin Rossiya imperiyasining ichki qismidagi yangi va eski g'oyalar o'rtasidagi kurashga to'xtalar ekan, Buxorodagi intellektual muhit borasidagi salbiy qarashlarini yashirmaydi. Uning ta'kidlashicha, Volgabo'yi va boshqa musulmon mintaqalarida islohotlar uchun shiddatli bahs-munozaralar, millat kelajagini asrash uchun jiddiy kurashlar kechayotgan bir vaqtda Buxoroda musulmonlar jaholat iskanjasida mutlaq sukunatda turishi ajablanarli. Buxoroliklar vaqti-vaqti bilan masjidga boradilar, "muhtaram amirimiz dunyoning yagona hukmdori" deya duo qiladilar va yana qorong'i hujralariga qaytib, afyun chekishdan zavqlanadi. Tahlil davomida Tojuddin Buxoro madrasalari masalasini ham tilga oladi. Uning fikricha, millat kelajagi bo'lmish yoshlar befoyda sharhlar bilan tarbiyalanayotgani juda achinarli. Bu holat faqatgina o'z qonuniyatlari bo'yicha yashovchi zulm, qonunsizlik va boshboshdoqlikning yanada chuqurroq ildiz otishiga, yanada ko'proq yoyilishiga xizmat qiladi [Traiskli 1909, 187-188].

Bundan tashqari, Tojuddinning yozishicha, A'lam G'iyos Maxdum olomon huzurida shunday degan: "Yangi usul [maktabi] haromdir. O'qish va yozishga o'rgatish Qur'onni o'rganish uchun lozim, lekin ayni vaqtda savod chiqarish gazetalarni o'qish uchun ham bir vosita hisoblanadi. Bu esa muhtaram Amirimiz amalga oshirayotgan ishlarini muhokama qilish yo'llarini ko'rsatishga xizmat qiladi. Bunday o'qish va yozishning yangi usulini taqiqlash to'g'ri qaror bo'ladi, chunki Amirimizning xatti-harakatlarini muhokama qilish xalqni Qur'onni to'g'ri o'qishdan mahrum qilishdan ham kattaroq gunohdir". Tojuddin gazeta o'quvchilariga bir savol bilan murojaat qiladi: "Agar davlatning yuqori martabali, ziyoli odami bu so'zlarni gapirgan bo'lsa, boshqa nodonlardan nimani kutish mumkin?" Ahmad Tojuddin o'z mulohazalarining yakunida Buxoroning yuqori martabali amaldorining bunday adolatsizligi Eron shohi va turk sultoni tarafidan amalga oshirilgan nomaqbul ishlardan ham oshib tushganini yozadi: "Hattoki butun dunyo musulmonlari zolim deb hisoblaydigan bu hukmdorlar ham "Bizning amallarimizni muhokama qilmaslik uchun xalq Qur'on o'qimasin",

deyishga jurʼat topolmagan” [Träiskli 1909, 189-190].

Ahmad Tojuddinning taʼkidlashicha, Buxoro ayni damda soxta masxarabozlar va poraxoʻrlar qoʻlida. Buxoro zulm oʻchogʻiga aylanib qolgan. Nima boʻlganda ham, yozadi Ahmad Tojuddin, shimoldan esayotgan umid shamoli tez orada yoʻlidagi hamma narsani uchirib ketadi. Xalq ularni qutqarib, ozodlikka yetaklovchi va XX asrda munosib hayot kechirishini taʼminlovchi asosiy omil taʼlim ekanligini anglab yetadi. Ahmad Tojuddinning fikricha, bu haqiqiy inqilob boʻladi, har qanday boshqa inqilob kabi tinchgina oʻtmaydi, changi uzoqlargacha koʻrinadi. Muallif Buxorodagi yangi usul maktabi atrofidagi voqealarni muhokama qilar ekan, aynan mana shu inqilobning qonunbuzarliklarga barham berishi, muftiy domulla Ikrom kabi insonlar boshchiligidagi buxoroliklar taraqqiyot sari qadam tashlashining xabarchisi ekanligini taʼkidlaydi. “Shimol shamoli”, Tojuddinning soʻzlariga koʻra, aholini jaholat uyqusidan uygʻotib, Buxoroning haqiqiy ahvolini koʻrsatib beradi [Träiskli 1909, 187-189].

Buxorodagi yagona yangi usul jadid maktabining yopilishi bilan bogʻliq voqealar ham turk nashrlarida koʻp muhokama qilingan mavzuga aylandi va Turkiston, xususan, Buxoroning maʼrifiy hayoti va intellektual salohiyatini tahlil qilish uchun zamin yaratdi. Buxorodan turk nashrlariga yuborilgan maktublar maktabning yopilishi ortidan sodir boʻlgan voqealar rivojini batafsil ochib berdi. Buxorodan yuborilgan ana shunday maktublardan birida Qozi Kalonning jadid maktabiga qarshi turgan asosiy shaxslar, yaʼni Buxoro raisi, mufti Muhammad Razzoq va Gʻiyosuddin aʼlam bilan boʻlib oʻtgan suhbat tafsilotlari yozilgan. Bu suhbatda Qozi Kalon mavjud yagona maktab yopilgandan keyin Buxoro ulamosi butun dunyo musulmonlari tarafidan katta bosim ostida qolganligini ochiqleydi. Majlisda ishtirok etgan Buxoro raisi Qozi Kalonning bu soʻziga javoban, Istanbul maktablarida oʻqitilayotgan darslik kitoblarni Buxoroga olib kelish masalasida Istanbuldagi Oʻzbeklar takyasi shayxi muhtaram Abdulmajid afandiga maktub yoʻllaganligi va yordam soʻraganligini aytadi. Shuningdek, rais bu darslik kitoblari Buxoroga olib kelingandan keyin muftilar tarafidan taftish qilinib oʻrganib chiqilishi, agar ulamo tarafidan ushbu kitoblarda shariatga zid deb topilgan maʼlumotlar topilsa, rad etilishini ham aytadi. Rais soʻzining davomida agar kitoblar shariatga muvofiq deb topilsa, u holda yangi usul maktablarini ochishga yordamlashishi va maktablarda bu kitoblarni oʻqitilishiga ruxsat berilishini vaʼda qiladi [Bukhārādan maktūb

1909, 266-268]. “Siroti Mustaqim” jurnali tahririyati tarafidan ushbu maktubga yozilgan izohida bosh muharrir Buxoro raisining yuqorida keltirilgan soʻzlaridan gʻazabini yashirmaydi va Buxoro ulamosining bu kabi jaholati va muhofazakorligi butun dunyo musulmonlarini hayratga solayotganini yozadi. Muharrir shunday yozadi: “Buxoro ulamosi Istanbul maktablarida oʻqitilayotgan darsliklarining shariat meʼyorlariga muvofiqligini tekshirib koʻrishi ajablanarli. Bu soʻzlar Buxoro raisiga tegishli ekanligi inobatga olinsa, bunday munosabatni musulmon xalifaligi markaziga nisbatan haqorat va hurmatsizlik deb bilamiz. Buxoro ulamosidan qay biri darsliklarni tekshirish darajasida bilimga ega? Darsliklar va ularda berilgan maʼlumotlar Buxoro madrasalarida oʻqitilayotgan safsatalardan iborat emas” [Bukhārādan maktūb 1909, 268].

Koʻp hollarda turk nashrlari tahririyatlari xavfsizlik nuqtayi nazaridan Buxorodagi oʻz muxbirlari yoki turli maktub va xabarlar-ni yuborgan mualliflarning ismlarini ochiqklamagan. Masalan, Buxorodan kelgan bir maktubga 12 nafar buxorolik hurmatli kishilar imzo chekkan, biroq tahririyat ularning ism-shariflarini eʼlon qilmaslikka qaror qilgan. Muhtaram buxoroliklar imzo chekkan ushbu maktubda Oʻrta Osiyoga ilk musulmon matbuoti Rossiyadan kirib kelgani, kam sonli boʻlsa-da, buxoroliklar Bogʻchasaroydan “Tarjimon”, Orenburgdan “Vaqt” gazetalarini obuna boʻlib olib oʻqib kelgan. Oxirgi vaqtlarda, maktubda qayd etilganidek, buxoroliklar, ayniqsa, yoshlar Turkiyadan “Siroti Mustaqim” jurnaliga obuna boʻla boshladilar. Bu jurnal orqali buxorolik yoshlar oʻz dunyoqarashini yanada kengaytirish imkoniyatiga ega boʻldilar. Mualliflarning taʼkidlashicha, buxoroliklar asta-sekin matbuotga eʼtibor qarata boshlagan va matbuot oʻquvchilarning aksariyati yoshlar ekani juda quvonarli. Bu maktubda bildirilgan fikrlar Buxoroda tarqalayotgan matbuot va bu matbuotning asosiy oʻquvchilari yoshlar boʻlganligi katta ahamiyatga ega edi. Chunki matbuot oʻqigan yosh avlod keyinchalik nafaqat Buxoro, balki butun Turkistonning ilgʻor fikrli ziyolilari boʻlib yetishdi.

Jurnalning Buxorodagi oʻz muxbiridan olingan maktubda ham mintaqaning intellektual muhiti ijobiy tomonga oʻzgarayotgani haqida soʻz boradi. Maktubda buxorolik yoshlarning dunyoqarashi turk matbuoti, xususan, “Siroti Mustaqim” jurnali taʼsirida tubdan oʻzgarib borayotgani qayd etiladi. Bu jurnal, maktub muallifining taʼkidlashicha, qisqa vaqt ichida shahar aholisi orasida juda keng tarqalgani va odamlarning maʼnaviy tarbiyasiga ijobiy taʼsir koʻrsata boshladi [Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan 1910b, 74-75].

Taʼkidlash kerakki, jurnalning islomchilik yoʻnalishi va bunga mos chop etilgan turli fikr va maʼlumotlar bir zumda yangidan yuksala boshlagan Buxoroning qalbidan joy olishga muvaffaq boʻldi.

Xulosa

Yuqoridagi dastlabki kuzatishlardan turk matbuoti, asosan, Turkiston musulmonlarining fikriy uygʻonishini kuzatish bilan bir qatorda oʻlkadagi siyosiy jarayonlar va bu siyosiy jarayonlarning rivojlanish yoʻnalishlari bilan qiziqqanligini taʼkidlash mumkin. Turk nashrlarida taqdim etilgan materiallar faqatgina Buxoroda kechgan siyosiy voqealar tahlili va fikriy uygʻonish mavzusi bilan chegaralangani sabab, turk oʻquvchisi butun Turkistondagi voqealar rivojini batafsil kuzatish va tushunishiga imkon bermagan.

Buxorodagi shia va sunniylar oʻrtasidagi tartibsizliklarni yoritish doirasida chop qilingan tahliliy materiallar, asosan, Buxoro amiri va ulamosining siyosiy miopiyasini fosh etishga qaratilgan. Bu qonli voqeaning sodir boʻlishi musulmon ulamosi va elitesining loqaydligi va harakatsizligi oqibati sifatida talqin qilindi. Bundan tashqari, vijdon erkinligini taʼminlash, Istanbul matbuotiga koʻra, qurol kuchi bilan emas, balki ilmiy va ijtimoiy vositalar bilan amalga oshirilishi kerak. Bu, birinchi navbatda Buxoro jamiyatida kuchlar muvozanatini tiklash, yaʼni musulmonlar oʻrtasidagi adovatni yoʻq qilishga xizmat qilishi kerak boʻlgan ishlarga diqqat qaratilishi lozim edi.

Shuningdek, Rossiya matbuotida koʻp koʻtarilgan Buxoro va Xiva xonliklarini tugatish toʻgʻrisidagi bahs-munozaralar, shuningdek, rus amaldorlarining bu ikki xonlikning ichki ishlariga hech qanday qarshiliksiz aralashuvi Istanbul gazetalari tomonidan Rossiyaning tajovuzi sifatida baholandi.

Turkistondagi intellektual tendensiya, turk matbuotiga koʻra, sifatsiz taʼlimga tobe boʻlib qolgan. Bunday taʼlim esa butun oʻlkada ojizlik va jaholatni keng yoyilishi, va eng muhimi, jamiyatda mustaqillik va ozodlik tuygʻusini singdirish qobiliyatini butunlay yoʻqotgan. Shu oʻrinda Usmonli jamiyatining Turkistondagi bunday ayanchli vaziyatni bartaraf qilish uchun amaliy emas, faqat nazariy jihatdan, yaʼni vaqti-vaqti bilan koʻrsatmalar yuborish orqaligina yordam berishga tayyor ekanligini ham taʼkidlash kerak. Turk jamiyatidagi bunday kayfiyatni Ahmad Tojuddin Volgaboʻyi tatarlari tarafidan yuborilayotgan amaliy “shimol shamoli” haqida yozganida yanada aniqroq kuzatish mumkin. Qolaversa, turklar

Buxoroda ildiz otgan va zudlik bilan bartaraf etilishi lozim bo'lgan betoqatlik haqida mulohaza yuritsalar-da, ularning o'zlari Turkiston ulamosiga nisbatan bag'rikenglik qila olmaydi. Turk matbuoti turk jamiyatiga qaratilgan tanqidni to'g'ri qabul qila olmaydi va musulmon xalifaligi markaziga nisbatan haqorat va hurmatsizlik deb bilishni afzal ko'rdi.

Adabiyotlar

- Becker, Seymour. 1968. *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865 – 1924*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- “Bukhārā istiqlālina su’-i qaşd”. 1910. *Şirāt-ı Müstaqīm* 108 (29.09.1910): 68-69.
- “Bukhārāda khufya usūli”. 1910. *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/5 (11.06.1910): 69-70.
- “Bukhārādan aldighimiz bir waraqa”. 1910. *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/9 (05.08.1910): 151-154.
- “Bukhārādan maktüb”. 1909. *Şirāt-ı Müstaqīm* 69 (30.12.1909): 266-268.
- “Bukhārādan maktüb”. 1910. *Şirāt-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 74.
- Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan. 1910a. “Bukhārā waq’a-i alīmasi.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 76 (18.02.1910): 382-384.
- Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan. 1910b. *Şirāt-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 74-75.
- Bukhārā mukhābirlarimizdan. 1910. “Bukhārā hāli tahlıkada ...!” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/2 (29.04.1910): 29-30.
- Bukhārī, Ş. M. 1909. “Bukhārāda sharī’at nāmına irtikāb olan jināyat.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 66 (09.12.1909): 221-222.
- Husnī, Nūr ‘Alizāde. 1910a. “Bukhārāda sunnilar, şī’ilar.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 74 (03.02.1910): 350-352.
- Husnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910b. “Bukhārāya dā’ir.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 75.
- Husnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910v. “Bukhārāya dā’ir.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 91 (02.06.1910): 228-230.
- Husnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910g. “Bukhārā.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 102 (18.08.1910): 412-413.
- Ibrāhīm, ‘Abd al-Raşīd. 1910a. “Pānturānizm.” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/2 (29.04.1910): 17-20.
- Ibrāhīm, ‘Abd al-Raşīd. 1910b. “Yana Pānturānizm” yāki “Aqwām-i Türk’in birleşmesi.” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/5 (11.06.1910): 57-58.
- Kanlıdere, Ahmet. 2014a. “Sırât-ı müstakīm Dergisinin Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri (1909-1911).” – *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. 30 Eylül – 04 Ekim 2013. Bildiri Kitabı – IV*. İstanbul, 552-565.
- Kanlıdere, Ahmet. 2014b. “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri 1910-1914.” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1: 167-176.
- Komatsu, Hisao. 2001. “Bukhara and Istanbul: A Consideration about the

- Background of the Munāẓara.” In Stephane A. Dudoignon and Komatsu Hisao (eds.). *Islam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries)*. London, New York, and Bahrain: Kegan Paul, 169-170.
- Sibiriyalı, ʿĀlimcan al-Idrisī. 1909. “Bukhārāda taḥsil” *Şirāt-ı Müstaqīm* 59 (21.10.1909): 111-112.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1909. “Zawallı Bukhārā ...!” *Şirāt-ı Müstaqīm* 64 (24.11.1909): 187-190.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910a. “Badbakht ḥukmdār, zawallı Bukhārā ...!” *Taʾāruf-i Müslimīn* 1/3 (13.05.1910): 43-46.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910b. “Afghānistān – Bukhārā.” *Taʾāruf-i Müslimīn* 1/8 (22.06.1910): 128-132.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910v. “Bukhārā talabalarıla ḥasb-i ḥāl.” *Taʾāruf-i Müslimīn* 1/15 (23.09.1910): 241-245.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910g. “Māwarāunnahrda İngiltarra.” *Taʾāruf-i Müslimīn* 1/17 (14.10.1910): 275-278.
- Zābid Afandi. 1910. “Khıva ḥākimi marḥūm Sayyid Muḥammad Raḥīm Bahādirkhān.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 109 (06.10.1910): 78-79.
- Искандаров, Б. 1958. *Из истории Бухарского эмирата*. Москва.
- Котюкова, Т.В. 2016. *Туркестан в имперской политике России: монография в документах*. Москва: Кучково поле.
- Остроумов, Н.П. 1908. *Сарты. Этнографические материалы*. Ташкент.

“North wind” or the Awakening of Bukhara: a view from Istanbul

Zaynabidin Abdirashidov¹

Abstract

The Jadidism movement, which began practical activity in Turkestan at the beginning of the 20th century, became a great force in a short period of time. Intellectual and political movements in Turkestan were closely overwatched not only by the local Russian government officials, but also from abroad. In this regard, the periodical press of a new direction, which appeared in Turkey at the beginning of the 20th century, was different. In this press, a lot of messages, letters and analytical articles of various contents related to the social and political life of Turkestan, especially

¹ Zaynabidin Sh. Abdirashidov – Doctor of Science in Philology, Professor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

E-mail: zaynabidin.abdirashidov@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6869-4315

For citation: Abdirashidov, Z. Sh. 2022. “North Wind” or the Awakening of Bukhara: a view from Istanbul”. *Uzbekistan: Language and Culture* 3: 87–111.

Bukhara Emirate, began to be published. Through these materials, the Turkish intellectuals of the beginning of the 20th century expressed their attitude towards those political events and as well as tried to inform the Turkish society about the social and political processes in Turkestan. In particular, the Turkish press closely followed the articles published in the Russian press about the future fate of the Bukhara Emirate. In this article, the articles published in the Turkish press about Turkestan are analyzed based on primary sources.

Key words: *Turkestan, Bukhara, modernism, Istanbul, press.*

References

- Becker, Seymour. 1968. *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865 – 1924*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- “Bukhārā istiqlālina su’-i qaşđ”. 1910. *Şirât-ı Müstaqīm* 108 (29.09.1910): 68-69.
- “Bukhārāda khufya usūlī”. 1910. *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/5 (11.06.1910): 69-70.
- “Bukhārādan aldighimiz bir waraqa”. 1910. *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/9 (05.08.1910): 151-154.
- “Bukhārādan maktüb”. 1909. *Şirât-ı Müstaqīm* 69 (30.12.1909): 266-268.
- “Bukhārādan maktüb”. 1910. *Şirât-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 74.
- Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan. 1910a. “Bukhārā waq’a-i alīması.” *Şirât-ı Müstaqīm* 76 (18.02.1910): 382-384.
- Bukhārā mukhābir-i makhūsimizdan. 1910b. *Şirât-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 74-75.
- Bukhārā mukhābirlarimizdan. 1910. “Bukhārā hāli tahlıkada ...!” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/2 (29.04.1910): 29-30.
- Bukhārī, Ş. M. 1909. “Bukhārāda sharī’at nāmına irtikāb olan jināyat.” *Şirât-ı Müstaqīm* 66 (09.12.1909): 221-222.
- Ḥusnī, Nūr ‘Alizāde. 1910a. “Bukhārāda sunnilar, şī’ilar.” *Şirât-ı Müstaqīm* 74 (03.02.1910): 350-352.
- Ḥusnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910b. “Bukhārāya dā’ir.” *Şirât-ı Müstaqīm* 82 (30.03.1910): 75.
- Ḥusnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910v. “Bukhārāya dā’ir.” *Şirât-ı Müstaqīm* 91 (02.06.1910): 228-230.
- Ḥusnī, Nūr ‘Alizāde Ghiyāth al-Dīn. 1910g. “Bukhārā.” *Şirât-ı Müstaqīm* 102 (18.08.1910): 412-413.
- Ibrāhīm, ‘Abd al-Raşīd. 1910a. “Pānturānizm.” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/2 (29.04.1910): 17-20.
- Ibrāhīm, ‘Abd al-Raşīd. 1910b. “Yana Pānturānizm” yāki “Aqwām-i Türk’in birleşmesi.” *Ta’aruf-i Müslimīn* 1/5 (11.06.1910): 57-58.
- Kanlıdere, Ahmet. 2014a. “Sırât-ı müstakīm Dergisinin Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri (1909-1911).” – *VIII. Milletlerarası*

- Türkoloji Kongresi. 30 Eylül – 04 Ekim 2013. Bildiri Kitabı – IV. İstanbul, 552-565.*
- Kanlıdere, Ahmet. 2014b. “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri 1910-1914.” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1: 167-176.
- Komatsu, Hisao. 2001. “Bukhara and Istanbul: A Consideration about the Background of the Munāẓara.” In Stephane A. Dudoignon and Komatsu Hisao (eds.). *Islam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries)*. London, New York, and Bahrain: Kegan Paul, 169-170.
- Sibiryali, ‘Ālimcan al-Idrisī. 1909. “Bukhārāda taḥsil” *Şirāt-ı Müstaqīm* 59 (21.10.1909): 111-112.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1909. “Zawallī Bukhārā ...!” *Şirāt-ı Müstaqīm* 64 (24.11.1909): 187-190.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910a. “Badbakht ḥukmdār, zawallī Bukhārā ...!” *Ta’āruf-i Müslimīn* 1/3 (13.05.1910): 43-46.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910b. “Afghānistān – Bukhārā.” *Ta’āruf-i Müslimīn* 1/8 (22.06.1910): 128-132.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910v. “Bukhārā talabalarila ḥasb-i ḥāl.” *Ta’āruf-i Müslimīn* 1/15 (23.09.1910): 241-245.
- Träisklī, Aḥmad Tāj al-Dīn. 1910g. “Māwarāunnaḥrda İngiltarra.” *Ta’āruf-i Müslimīn* 1/17 (14.10.1910): 275-278.
- Zābid Afandī. 1910. “Khiva ḥākimi marḥūm Sayyid Muḥammad Raḥīm Bahādirkhān.” *Şirāt-ı Müstaqīm* 109 (06.10.1910): 78-79.
- Iskandarov, B. 1958. *Iz istorii Bukharskogo emirata*. Moskva.
- Kotiukova, T. 2016. *Turkestan v imperskoi politiki Rossii: monografija v dokumentakh*. Moskva: Kuchkovo pole.
- Ostroumov, N. 1908. *Sarty. Etnograficheskiye materialy*. Tashkent.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siymosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san’ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

- Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.
- Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.
- Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.
- Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga
kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.09.2022-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida
tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.